

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Ακαδημαϊκό έτος 2021-2022

Πρώτη Γραπτή Εργασία ΕΠΟ 12

Γενική Γεωγραφία, Ανθρωπογεωγραφία και Υλικός Πολιτισμός της Ευρώπης

Θέμα

Ο περιβαλλοντικός ή γεωγραφικός ντετερμινισμός στη σχέση κοινωνίας και φυσικού περιβάλλοντος κυριάρχησε στη Γερμανία του δεύτερου μισού του 19ου/αρχών 20ού αιώνα. Ποια είναι η σημασία της έννοιας αυτής και ποια κριτική της ασκήθηκε; Εξηγήστε γιατί οι έννοιες του περιβαλλοντικού ή γεωγραφικού ντετερμινισμού κυριάρχησαν στη Γερμανία την συγκεκριμένη χρονική περίοδο και περιγράψτε τις βασικές θέσεις της Γερμανικής Σχολής με αναφορές στις ευρύτερες πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις στην Ευρώπη.

Εισαγωγή

Η Γεωγραφία εγκαθιδρύεται ως επιστημονικός κλάδος στα πανεπιστήμια της Ευρώπης τον 19^ο αιώνα. Την εποχή αυτή η Γεωγραφία εξελίσσεται σε ακαδημαϊκό κλάδο και λειτουργεί υποστηρικτικά για διάφορα είδη εξουσίας. Στη Γερμανία αναπτύσσεται η Κλασική Γεωγραφία που εγκαταλείπει την περιγραφή και θεμελιώνεται επιστημονικά. Στην επιστημονική ανάπτυξη της Γεωγραφίας συμβάλλει η ίδρυση εθνών-κρατών, καθώς αφυπνίζεται ο εθνικισμός στην Ευρώπη και τα ευρωπαϊκά κράτη αποζητούν την γεωγραφική τους «δικαίωση». Η Γεωγραφία αναπτύσσεται ως συστηματική επιστήμη, καθώς βασίζεται σε συγκεκριμένη επιστημολογία, τον περιβαλλοντικό ντετερμινισμό (Κουρλιούρος 2013:57-58).

Κύριο μέρος

Ενότητα 1η

Η έννοια του περιβαλλοντικού ντετερμινισμού κυριαρχεί στη Γερμανία

Η Κλασική Γεωγραφία της Γερμανίας βασίζεται στην περιβαλλοντική αιτιοκρατία ή περιβαλλοντικό ντετερμινισμό, δηλαδή, στη θέση ότι το φυσικό περιβάλλον επηρεάζει και

Η Γνώση με τρόπο απλό και κατανοητό!

κανονίζει νομοτελειακά τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Η αντίληψη αυτή δέχτηκε οξεία κριτική από την Περιφερειακή Γεωγραφία της Γαλλίας που βασιζόταν στην πιθανοκρατία. Ο περιβαλλοντικός ντετερμινισμός επικράτησε στη Γερμανία από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Ήδη από το 1820 ιδρύεται στο Βερολίνο η πρώτη ακαδημαϊκή έδρα με τον Ritter και λίγα χρόνια αργότερα ιδρύονται Γεωγραφικές Εταιρείες στο Παρίσι, το Βερολίνο και το Λονδίνο. Η Γεωγραφία που αναπτύσσεται στη Γερμανία στοχεύει να παράγει γνώση που προσανατολίζεται στις ανάγκες που έχει η διοίκηση για να ασκήσει πολιτική, όπως γίνεται και σήμερα. Οι Γεωγραφικές Εταιρείες έδιναν τα χρήματα για εξερευνήσεις, γεγονός που ισχυροποίησε την περιγραφική γεωγραφία (Κουρλιούρος 2013:57-58, Λεοντίδου 2011:70-72).

Η Γερμανία αναπτύσσει τη σύγχρονη και συστηματική γεωγραφία με τον Ritter και μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα αποκρυσταλλώνονται δύο μεγάλες σχολές στη Γεωγραφία που διαφωνούν μεταξύ τους και είναι: η Κλασική Σχολή της Γερμανίας και η Περιφερειακή Σχολή της Γαλλίας. Η Κλασική Γεωγραφία της Γερμανίας υποστηρίζει τον περιβαλλοντικό ντετερμινισμό ή αιτιοκρατία, δηλαδή, ότι το φυσικό περιβάλλον είναι ο κύριος παράγοντας για την διαμόρφωση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η άποψη ότι το φυσικό περιβάλλον σχετίζεται άμεσα με την εξέλιξη του ανθρώπου οδήγησε σε διαφωνίες και φανατισμούς, καθώς οι γεωγράφοι δεν ελάμβαναν υπόψη τους και άλλους παράγοντες εξέλιξης του ανθρώπου, όπως η ιστορία, ο πολιτισμός, η κοινωνία (Λεοντίδου 2011:71-72, Μαλούτας 1986:135).

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, μετά τον θάνατο των Γερμανών von Humboldt και Ritter, ανοίγει μια νέα εποχή για την επικράτηση και την επιρροή του ντετερμινισμού στη Γεωγραφία έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Δημοσιεύεται το έργο του Κάρολου Δαρβίνου «Η προέλευση των ειδών» που δίνει μεγαλύτερη ώθηση στον ντετερμινισμό. Σύμφωνα με το δαρβινικό έργο, το φυσικό περιβάλλον είναι καθοριστικό ως προς τις σχέσεις και τις αντιδράσεις του ανθρώπου. Στη συνέχεια, ο Spencer ισχυρίζεται ότι, όπως τα φυτά και τα ζώα, έτσι και ο άνθρωπος πρέπει να αγωνίζεται για την επιβίωσή του και ότι αυτοί που θα επιβιώσουν σε μια κοινωνία ελεύθερου ανταγωνισμού είναι οι ισχυρότεροι (Λεοντίδου 2011:72-73).

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα οι δαρβινικές αντιλήψεις περιφρονούνται από τους ντετερμινιστές και υποστηρίζεται ότι αναγκαστικά ο άνθρωπος πρέπει να προσαρμόζεται στις αλλαγές του φυσικού περιβάλλοντος, μειώνοντας ακόμα περισσότερο τη σημασία της ανθρώπινης δράσης. Έτσι, συνδέουν την ανάπτυξη και τη διαμόρφωση διαφόρων τομέων, όπως

Η Γνώση με τρόπο απλό και κατανοητό!

το εμπόριο, με τη φυσική Γεωγραφία, τους χερσαίους και θαλάσσιους δρόμους και γενικά με τον φυσικό πλούτο παρά με τις εξελίξεις στην κοινωνία και τον πολιτισμό. Οι ντετερμινιστές δίνουν σημασία στις ευνοϊκές φυσικές συνθήκες για την ανάπτυξη της βιομηχανίας ή του πολιτισμού στην Ευρώπη παρά στον δυναμισμό των ανθρώπων. Με την ίδια λογική ερμηνεύουν και την υπανάπτυξη στην Ασία και την Αφρική, θεωρώντας ότι η υγρασία και η ζέστη, όπως και η έλλειψη φυσικού πλούτου κάνουν τους ανθρώπους να είναι νοχελικοί και να μην προοδεύουν. Ο ντετερμινισμός στάθηκε το εργαλείο της αποικιοκρατίας με τους αποικιοκράτες να μετονομάζουν τις σχέσεις βίας και εκμετάλλευσης μεταξύ κέντρου περιφέρειας σε σχέσεις σεβασμού και πολιτισμού (Λεοντίδου 2011:72-73).

Οι μετά τον Δαρβίνο γεωγράφοι υποστηρίζουν ότι ο χώρος είναι ο βασικός παράγοντας που επηρεάζει την συμπεριφορά του ατόμου και την οργάνωση της κοινωνίας γενικότερα. Ο Friedrich Ratzel είναι ο βασικός εκφραστής της γεωγραφικής αιτιοκρατίας στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Στο έργο του «Ανθρωπογεωγραφία» θεωρεί ότι οι κοινωνικές σχέσεις είναι φυσικές σχέσεις και ότι τα φυσικά χαρακτηριστικά, όπως το κλίμα, το έδαφος, η θερμοκρασία είναι σημαντικά για την ανάπτυξη των διαφόρων πολιτισμών. Ό,τι έχουν κατορθώσει οι άνθρωποι θεωρείται ως αποτέλεσμα των φυσικών στοιχείων, σύμφωνα με την αιτιοκρατική αντίληψη (Λεοντίδου 2011:73-74).

Ο Ratzel έδωσε στον περιβαλλοντικό ντετερμινισμό πολιτική σημασία αναπτύσσοντας την γεωπολιτική θεωρία. Στην «Πολιτική Γεωγραφία» υποστηρίζει ότι οι ανθρώπινες δραστηριότητες προσδιορίζονται από το κράτος και από το φυσικό περιβάλλον, με τον άνθρωπο να μην μπορεί να παρέμβει και να διαμορφώσει τις συνθήκες. Ο Ratzel παρουσιάζει το κράτος σαν μια «ολότητα» και διατυπώνει την οργανική θεωρία θεωρώντας το κράτος ανεξάρτητο από τα έθνη και τις τοπικές κοινωνίες. Οι πολίτες θεωρούνται υποδεέστεροι από την κρατική οντότητα. Η άποψη ότι το κράτος χρειάζεται ζωτικό χώρο για να μπορέσει να αναπτυχθεί, έγινε μια από τις αρχές των φασιστών και των ναζιστών στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Οι ναζιστές στήριξαν τα επεκτατικά τους σχέδια στην Ευρώπη πάνω στην θεωρία του Ratzel (Λεοντίδου 2011:73-74).

Η Γνώση με τρόπο απλό και κατανοητό!

Ενότητα 2^η

Η Γερμανική Σχολή Γεωγραφίας

Η Γεωγραφία της Γερμανικής Σχολής συνδεόταν πάντα με την αιτιοκρατική αντίληψη για τον γεωγραφικό χώρο. Η γεωπολιτική θεωρία του Ratzel συνέδεσε το όνομά της με τη Γερμανία. Η Γερμανική Σχολή άρχισε να αναπτύσσεται στα Πανεπιστήμια στα τέλη του 18^{ου} αιώνα με τον φιλόσοφο Immanuel Kant, που ήταν ο πρώτος που ασχολήθηκε με την Γεωγραφία στην Γερμανία και την Ευρώπη γενικότερα. Μέχρι το 19^ο αιώνα η Γεωγραφία, παρόλο που διδασκόταν στο πανεπιστήμιο, δεν είχε δική της έδρα. Η πρώτη ακαδημαϊκή έδρα Γεωγραφίας ήταν αυτή του Ritter στη Στρατιωτική Ακαδημία και στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου. Στις δημοφιλείς διαλέξεις του ο Ritter προωθούσε μια εφαρμοσμένη γεωγραφία, δηλαδή μια γεωγραφία που να προσανατολίζεται στους στόχους που είχε η διοίκηση και η γερμανική πολιτική. Μετά το 1875 δημιουργούνται έδρες γεωγραφίας και γεωγραφικά ιδρύματα σε αρκετά πανεπιστήμια της Γερμανίας με στόχο να διδαχθεί η περιφερειακή γεωγραφία για να καταρτιστούν δάσκαλοι και καθηγητές που θα δίδασκαν στα σχολεία. Μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα είχαν δημιουργηθεί έδρες γεωγραφίας στα περισσότερα πανεπιστήμια της Γερμανίας (Λεοντίδου 2011: 270-271).

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η Γερμανική Σχολή ήταν καινοτόμα γιατί ξέφευγε από την περιγραφική γεωγραφία άλλων σχολών και γινόταν ο προάγγελος της Νομοθετικής Γεωγραφίας που κυριάρχησε 40 χρόνια αργότερα. Η Γερμανική Σχολή ανάδειξε και τους προδρόμους της γεωπολιτικής και ανέπτυξε την Πολιτική Γεωγραφία με τον αμφιλεγόμενο ρόλο της κατά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο. Η Πολιτική Γεωγραφία ξεκίνησε και αναπτύχθηκε στη Γερμανία το 19^ο αιώνα μέσα από τα έργα του Γερμανού γεωγράφου F.Ratzel. Κατά τον Μεσοπόλεμο η Πολιτική Γεωγραφία αμαυρώθηκε λόγω της χρήσης της σε στρατηγικές επεκτατισμού της Γερμανίας. Ο Γερμανός καθηγητής του Πανεπιστημίου του Μονάχου Karl Haushofer είχε αναπτύξει στενές συνεργασίες με ανθρώπους του Hitler προωθώντας μέσα από το έδρανο του πανεπιστημίου την γεωπολιτική με στόχο να χρησιμοποιηθεί η Γεωγραφία ως εργαλείο για την εξυπηρέτηση των επεκτατικών σχεδίων της Γερμανίας (Λεοντίδου 2011: 108-109, 270-271).

Στα χρόνια της γερμανικής γεωπολιτικής(τέλη 19^{ου} –αρχές 20^{ου} αιώνα) η Γεωγραφία αποτελούσε μια εφαρμοσμένη δραστηριότητα, καθώς οι γνώσεις και οι μέθοδοι της

Η Γνώση με τρόπο απλό και κατανοητό!

χρησιμοποιήθηκαν παρεμβατικά στην οικονομία, την κοινωνία, την πολιτική στο χώρο. Η επιστήμη της Γεωγραφίας εφαρμοζόταν στην πράξη από την εποχή της αποικιοκρατίας, με τους γεωγράφους να συλλέγουν πληροφορίες και να τις προετοιμάζουν για στρατιωτικούς σκοπούς (Λεοντίδου 2011: 137-138).

Ενότητα 3^η

Πιθανοκρατία και Περιφερειακή Γεωγραφία της Γαλλίας

Ο περιβαλλοντικός ντετερμινισμός της Γερμανικής Σχολής Γεωγραφίας υπέστη έντονη κριτική από την πιθανοκρατία ή ποσιμπιλισμό. Οι επιστήμονες στη Γαλλία αποδέχονται τον ενεργό ρόλο του ανθρώπου στην διαδικασία εξέλιξης του αλλά και στην πορεία αλλαγής του γεωγραφικού χώρου. Η γαλλική περιφερειακή γεωγραφία υιοθέτησε την πιθανοκρατία, μια αντίληψη που διαδέχτηκε την κλασική αντίληψη της γερμανικής σχολής στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Από την μονοδιάστατη θεώρηση του γερμανικού ντετερμινισμού μεταβαίνουμε σε μια διεπιστημονική θεώρηση και η αιτιοκρατία συγκρούεται πλέον ανοιχτά με την πιθανοκρατική προσέγγιση και άλλες εναλλακτικές προσεγγίσεις, όπως η αναρχική. Όπως η αιτιοκρατία συνδέει το όνομά της με την κλασική γεωγραφία της Γερμανίας, έτσι και η πιθανοκρατία συνδέεται με την περιφερειακή γεωγραφία της Γαλλίας (Λεοντίδου 2011: 76-77).

Η απόρριψη του γεωγραφικού ντετερμινισμού ξεκινάει από τη Γερμανία το 1907 με τον γεωγράφο Hettner, ο οποίος πιστεύει ότι το φυσικό περιβάλλον δεν είναι ο μόνος παράγοντας που προσδιορίζει την ανθρώπινη δράση. Συστηματική κριτική απέναντι στον ντετερμινισμό άσκησε η πιθανοκρατία. Ο Γάλλος Lucien Febvre το 1922 διατυπώνει την άποψη ότι «υπάρχουν μόνο πιθανότητες και όχι αναγκαιότητες» και εισάγει τον όρο «possibilism». Νωρίτερα ο Γάλλος γεωγράφος Vidal de la Blache και ο Jean Brunhes ανέπτυξαν την Γαλλική Σχολή της Περιφερειακής Γεωγραφίας, σύμφωνα με την οποία υπάρχουν πολλοί παράγοντες που διαμορφώνουν τις ανθρώπινες επιλογές και όχι μόνο το περιβάλλον. Στην πιθανοκρατία η σχέση μεταξύ φύσης και κοινωνίας είναι μια σχέση ανοιχτή και το πιθανό ή το ενδεχόμενο είναι αυτό που φανερώνει την ελευθερία του ανθρώπου, σε αντίθεση με το κλειστό σύστημα σκέψης της αιτιοκρατίας. Όλα θεωρούνται πιθανά και όχι βέβαια και στο σημείο αυτό διαφοροποιείται η Γεωγραφία από την Ιστορία. Η Γεωγραφία είναι μια επιστήμη με ανοικτή και εξελικτική πορεία, ενώ η Ιστορία με παγιωμένη και τετελεσμένη πορεία (Λεοντίδου 2011: 76-77).

Η Γνώση με τρόπο απλό και κατανοητό!

Για τον Vidal de la Blache η φύση και ο πολιτισμός είναι αδιαίρετα φαινόμενα και υπάρχει σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ τους. Ανάλογα με το επίπεδο του υλικού πολιτισμού, μετασχηματίζεται και το φυσικό περιβάλλον και κάθε ανθρώπινη κοινωνία είναι μοναδική και διαφορετική από τις άλλες. Η περιφερειακή γεωγραφία τονίζει την ιδιαιτερότητα του τοπίου και αναδεικνύει τη στενή σχέση μεταξύ ανθρώπου φύσης. Ακόμα και αν το φυσικό τοπίο είναι κοινό, κάθε τοπική κοινότητα διαφέρει από την άλλη. Η γεωγραφία ενός τόπου διαμορφώνεται από οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς, πολιτισμικούς παράγοντες (Λεοντίδου 2011: 77-78).

Συμπεράσματα

Η πρώτη Σχολή Γεωγραφίας, η Κλασική Σχολή της Γερμανίας αντιμετωπίζει τη σχέση μεταξύ κοινωνίας και φυσικού περιβάλλοντος ως μια σχέση κλειστή και μονόπλευρη. Ενστερνίζεται τον γεωγραφικό ντετερμινισμό, που σημαίνει ότι το φυσικό περιβάλλον επιδρά καταλυτικά και καθοριστικά στη διαμόρφωση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Με την αιτιοκρατική θεώρηση, η Γερμανική Γεωγραφία γίνεται μονοδιάστατη και εξυπηρετεί συγκεκριμένους πολιτικούς στόχους. Η γεωγραφία του ντετερμινισμού εφαρμόζεται στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα για την επίτευξη πολιτικών σκοπιμοτήτων και επεκτατικών βλέψεων της Γερμανίας.

Η δεύτερη Σχολή Γεωγραφίας, η Περιφερειακή Σχολή της Γαλλίας αντιμετωπίζει τη σχέση κοινωνίας και φύσης ως μια σχέση ανοιχτή, όπου όλα είναι πιθανά. Αυτό σημαίνει ότι η κοινωνία και η φύση βρίσκονται σε σχέση αλληλεπίδρασης και αλληλοδιαμορφώνονται. Η διεπιστημονική προσέγγιση της πιθανοκρατίας φανερώνει ότι οι Γάλλοι γεωγράφοι σέβονται το τοπίο, αποδέχονται τις αλλαγές σε αυτό και μελετούν τις ιδιαιτερότητές του.

Βιβλιογραφία

1. Κουρλιούρος, Η. 2013. «Ευρωπαϊκή γεωγραφική σκέψη και εθνικές σχολές». Στο *Ευρωπαϊκές γεωγραφίες, τεχνολογία και υλικός πολιτισμός. Γενική γεωγραφία, Ανθρωπογεωγραφία και υλικός πολιτισμός της Ευρώπης*. Πάτρα: ΕΑΠ. Σελ.57-60
2. Λεοντίδου, Λ. 2011. *Αγεωγράφητος Χώρα*. Αθήνα: Προπομπός.

Η Γνώση με τρόπο απλό και κατανοητό!

3. Μαλούτας, Θ. *Θεωρίες του Χώρου και Χώρος της Θεωρίας.*

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/viewFile/7411/7134.pdf> (ημερ. πρόσβασης 03/11/2021)

Η Γνώση με τρόπο απλό και κατανοητό!